

»ποία ὁ ἄνθρωπος δὲν ὀφείλει νὰ κρίνη, καὶ
 »τὰ ὁποῖα, ἄνευ τῆς μεσολαβήσεώς τινος καὶ
 »ἀπρόσκλητα, ἀναβαίνουν εἰς τὸ ἀνώτα-
 »τον δικαστήριον τοῦ Θεοῦ. Εἶνε πράξεις τι-
 »νὲς ἀνθρώπινοι, ἐν αἷς τοσοῦτον εἶνε συγ-
 »κεχυμένη ἡ δύναμις μετὰ τῆς ἀδυναμίας,
 »ὁ ἀγνὸς σκοπὸς μετὰ τοῦ ἐνόχου μέσου, ἡ
 »φροῖκη μετὰ τῆς ἀληθείας, ὁ φόνος μετὰ
 »τοῦ μαρτυρίου, ὥστε ἀδύνατον νὰ ὀνομα-
 »σθῶσι μὲ μίαν μόνην λέξιν, καὶ ἀγνοεῖ τις
 »ὅταν πρέπει ν' ἀποκαλέσῃ αὐτὰς κρίμα ἢ
 »ἀρετήν.»

Τὴν ιδέαν ταύτην ἀσπαζόμενοι δὲν ἐκ-
 φέρομεν καὶ ἡμεῖς κρίσιν ἐπὶ τοῦ ἐγκλήμα-
 τος τῆς Φραγκίσκης. Ἐν μόνον αἰσθημα δύ-
 νάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν ἐπ' αὐτῷ, τὸν οἶκτον,
 ἀναφωνοῦντες τοὺς στίχους τοῦ Δάντου, ὧν
 πολλάκις ἐμνήσθημεν ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ :

... Francesca, i tuoi martiri
 A lagrimar mi fanno tristo e pio.

Κεφαλληνία τὴν 13 Ὀκτωβρίου 1873.

ΧΑΡ. ΑΝΝΙΝΟΣ.

Ο ΜΙΛΤΩΝ ΩΣ ΠΟΙΗΤΗΣ.

Βύρων 1874

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΙΔΑΧΜΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ

ΜΑΚΩΛΕΪ.

(Συνέχεια καὶ τέλος.)

Ἡ ἀλλόκοτος ἐκείνη ιδιότης τοῦ Μίλτω-
 νος οὐδαμῶς καταφαίνεται τοσοῦτον ἐναργῶς,
 ὅσον εἰς τὰ ποιήματα «Allegro» καὶ «Pen-
 seroso». Τοσοῦτον λεπτῶς ἐπεξεργασμένη
 ὑπάρχει ἡ λέξις, τοσοῦτον τεχνηέντως συνε-
 πτυγμένη ἡ οὐσία τῶν δύο τούτων καλλιτε-
 χνημάτων, ὥστε δὲν ἔπρεπε τῇ ἀληθείᾳ νὰ
 ὀνομάζωνται ποιήματα, ἀλλὰ μᾶλλον συλ-
 λογαὶ λέξεων, ὧν ἐκάστη παρέχει τῷ ἀνα-
 γνώστῃ ὕλην δι' ὀλόκληρον ποίημα.

Ἡ «Κῶμος» καὶ ὁ «Σαμφῶν Ἀγωνιστής»
 εἰσὶν ἔργα διαφόρου μὲν ἀξίας, δυνάμενα
 ὅμως νὰ συγκριθῶσι, καθὼ ἀμφότερα ὄντα λυ-
 ρικά ποιήματα ὑπὸ δραματικὸν σχῆμα. Δράμα
 καὶ λυρική ποίησις εἰσι πράγματα μηδεμίαν
 ἢ ἐλάχιστην ἔχοντα ὁμοιότητα. Δραματο-

ποιῶν ἔργον ἐστὶ
 ὅλως ἀσχέτους π
 Ἄμα τῶνόντι οὗτ
 ψυχῆς τὰ ἀντικ
 ἐξαφανίζεται τὸ
 τέχνης. Ὁ δὲ
 τότε, ὅπως ὅτ
 βολέως, ἡ βλ
 καθ' ὃν χρόνον
 τοῦτον ἰδίως
 αὐτὰ δρα-
 ματα τοῦ δαι
 Ὁ Βύρων δὲν
 ἐδημιούργησε γ
 ἀλλ' ὅμως εἰς τὰς
 παιδαριώδεις ἐν
 κίονας, μία καὶ ἡ αὐτὴ
 κεφαλὴ μεταπ
 ἰζομένη σχηματίζει εἴκοσι
 διάφορα πρόσωπα, τὴν αὐτὴν, ὡς εἰκόσ, ἔχοντα
 φυσιογνωμίαν τοιοῦτοτρόπως καὶ τοὺς Βυ-
 ρωνεῖους χαρακτῆρας ἡ αὐτὴ πάντοτε ἐπι-
 σκιάζει χλευαστικὴ συνοφρῶσις τοῦ Χαρόλ-
 δου. Καὶ ὅμως ὁ «ἐγῶϊσμός» οὗτος, ὁ το-
 σοῦτον ὀλέθριος εἰς τὸ δράμα, εἶναι ἡ ψυχὴ
 τῆς ᾠδῆς. Εἰς μόνον ἄρα τὸν λυρικὸν αἰοῖδον
 δέδοται τὸ ἐξαντλεῖν ἐκ τῆς ἰδίας ψυχῆς
 καὶ ἐξεικονίζειν τὰ ἴδια αἰσθήματα.

Πολλοὶ ἐπειράθησαν νὰ συγχωνεύσωσι τὰ
 δύο ἀντίθετα ταῦτα στοιχεῖα, ἀλλ' οὐδεὶς
 ἐπέτυχε καθ' ὀλόκληριαν. Τὸ ἑλληνικὸν δράμα,
 ὅπερ ἐχρησίμωσεν ὡς ὑπογραμμὸς εἰς τὸν
 ποιητὴν τοῦ «Σαμφῶνος», ὑπῆρξε τῆς ᾠδῆς
 ἀπόρροια καὶ ἀπαύγασμα. Εἰς τὰς λυρικὰς τοῦ
 χοροῦ στροφὰς προσετέθησαν οἱ διάλογοι, καὶ
 ἰδοῦ ἐσχηματίσθη ὁ πρῶτος δραματικὸς συν-
 δυασμός. Μέγα μὲν συνεβάλετο εἰς τὸν μι-
 κτὸν τοῦτον σχηματισμὸν τῆς ἑλληνικῆς τρα-
 γωδίας ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ λυρικωτάτου Αἰ-
 σχύλου. Ἄλλ' οὐ σμικρὸν εἰς τοῦτο συνέτεινε
 καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος ἐπιμιξία μετὰ τῆς Ἀγα-
 τολῆς, ἥτις, καίπερ καθ' ἑαυτὴν ἀσήμαντος,
 ὑπῆρχεν ὅμως μεγαλειτέρα ἐπὶ Αἰσχύλου ἢ
 ἐπὶ Ὀμήρου. Καὶ δὲν διετηρήθη μὲν αὐτὴ ἐπὶ
 μακρὸν χρόνον, ἀλλ' ἀπεμαρῶνθη καὶ διεκόπη
 μίαν περίπου γενεάν μετὰ τὸν Αἰσχύλον,
 καθ' οὗς δηλαδὴ χρόνους τὸ πολεμικόν, ἐπι-
 στημονικόν, καὶ καλλιτεχνικὸν μεγαλεῖον τοῦ
 Ἑλληνος ἐνέπλησεν αὐτὸν ὑπερηφανείας καὶ
 περιφρονήσεως πρὸς πᾶν ἐξ Ἀσίας προερχό-
 μενον. Ἄλλ' αἰ τοῦ Ἡροδότου ἀφηγήσεις ἀρ-
 κούντως πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι οἱ σύγχρονοὶ τοῦ
 τοῦλάχιστον ὑπέτρεφον σεβασμὸν τινα μα-
 θητοῦ πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀσσυρίαν.

Οὐδὲν ἄρα παράδοξον ἂν ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προσέλαβεν ἰασητικὴν τινα χοριάν. Τῆς ἀνατολικῆς ταύτης ἐπιστιλβώσεως καθαρῶτατα ἔχνη φέρουσι, καθ' ἡμᾶς, τὰ ἔργα τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Λισχύλου, οὐτινος δράματά τινα π. χ. ἔχουσι πολλὴν τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ, κατὰ τε τὸ ὕφος καὶ τὸ λεκτικόν.

Ὡς δράματα θεωρούμενα τὰ Λισχύλεια ἔργα εἰσὶ παράδοξα. Ὡς χοροὶ ὅμως, παντὸς θαυμασμοῦ ἀνώτερα. Ἐάν ἐξετάσωμεν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς δραματικῆς τέχνης τὴν προσφώνησιν ἐκείνην τοῦ Ἀγαμέμνονος πρὸς τὴν Ἥλέκτραν, ἢ τὴν περιγραφὴν τῶν ἑπτὰ Ἀργείων ἀρχηγῶν, θέλομεν ἀποκαλέσει αὐτοὺς τερατώδεις. Ἐάν ὅμως, ἐς λόρακας πέμποντες τοὺς δραματικούς κανόνας, προσβλέψωμεν πρὸς μόνην τὴν ποιήσιν, θέλομεν ἀνακαλύψει δύναμιν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἀπαράμιλλον. Εἰς τὸν Σοφοκλέα ἀπέκειτο νὰ ἀναπλάσῃ τὴν λυρικὴν ἐκείνην τραγωδίαν ἐπὶ τὸ δραματικώτερον. Καὶ ὑπάρχει μὲν ὁμοιότης τις καὶ εἰς τούτου τὰ πρόσωπα, ἀλλ' εἶναι ὁμοιότης ἀναγλύφων μᾶλλον ἢ εἰκόνων. Προξενούσα μὲν δυσχερῆ ἐνίοτε τὴν διάκρισιν, ἀλλ' οὐδέποτε δυσκατόρθωτον. Ὁ εὐλογημένος Εὐριπίδης ἠθέλησε νὰ προβῆ ἔτι πρόσω. Τὸ ἔργον ὅμως ἦν τοσοῦτον ὑπερτερον τῶν δυνάμεων του, καὶ ἴσως τῶν δυνάμεων παντὸς ἄλλου συγχρόνου του, ὥστε ἀντὶ τοῦ διορθῶσαι τὰ κακῶς ἔχοντα, διέφθειρε τὰ καλὰ καὶ ἐκλεκτά. Καὶ τὰς καλὰς ᾠδὰς ἀντικατέστησε διὰ κακῶν διδαχῶν.

Καλῶς γινώσκουμεν ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐθαυμάζετο εἰς ἄκρον ὑπὸ τοῦ Μίλτωνος τὸ καθ' ἡμᾶς ἐθαυμάζετο πέρα τοῦ δέοντος. Βλέπων τις τὰς θωπείας ἃς ὁ Ἀγγλος ποιητὴς ἐπεδαψίλευε πρὸς τὸν ἄθυμον αἰδὸν τῆς Ἥλέκτρας ἐνθυμεῖται τῇ ἀληθείᾳ τὴν Σαίξπηρειον Βασιλίδα τῶν Νηρηίδων καταφιλοῦσαν τὰ μακρὰ ᾠτα τοῦ Μπότομ. Ἀδιάφορον ὅμως, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ πρὸς τὸν Ἀθηναῖον ὑπερβολικὸς ἐκεῖνος θαυμασμὸς ἐβλάψε καιρίως τὸν «Σαμφῶνα Ἀγωνιστήν». Ἐάν ὁ Μίλτων ἐλάμβανεν ὡς ὑπογραμμὸν τὸν Λισχύλον ὃ ἀπαρέδιδετο εἰς τὰς λυρικές του ἐμπνεύσεις, καὶ οἱ θεσραυροὶ τῆς διανοίας του ὃ ἀξεχέοντο ἄγνοι καὶ ἐλεύθεροι τῶν ἀτελῶν καὶ βεβιασμένων ἐκείνων δραματικῶν

ἐπιτρουμμάτων. Ἄλλ' ἐπειράθη καὶ οὗτος νὰ συμβιδάσῃ τὰ ἀσυμβιδάστα, καὶ ἀπέτυχεν ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι καὶ οὔτε τοὺς χαρακτήρας του δύναται, οὔτως εἰπεῖν, νὰ ἐγκολπωθῇ ἡ διάνοια, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ καλὰ δράματα, οὔτε μετὰ τοῦ ποιητοῦ νὰ συναυψωθῇ ἡ φαντασία, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς καλὰς ᾠδὰς.

Οὐδόλως προτιθέμεθα νὰ καταβιδάσωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ πολυθρυλλήτου τούτου δράματος· οὐδὲ τὸ σοβαρὸν ὕφος τοῦ ὕφους του οὐδὲ ἡ χάρις καὶ παθητικὴ σεμνότης τῶν προσφωνήσεών του, οὐδὲ ἡ τῶν χορῶν του ἀγρία καὶ βαρβαρίζουσα πῶς μελωδία διέλαθον ἡμᾶς. Φρονούμεν ὅμως ὅτι πάντων τῶν προϊόντων τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Μίλτωνος τοῦτο ἐπέτυχεν ἥμιστά.

Ὁ «Κῶμος» ἐστὶ δράμα καταρτισθὲν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἰταλικῆς μάσκας, ὅπως δὴ ὁ «Σαμφῶν Ἀγωνιστής» ἔσχεν ὡς πρότυπον τὴν ἑλληνικὴν τραγωδίαν. Εἶναι δὲ ἀναντιρρήτως τὸ κάλλιστον τῶν δραματικῶν ἔργων τῆς τάξεως ταύτης. Ὑπερέχει τῆς «πιστῆς ποιμενίδος» ὅσον αὕτη ὑπερτερεῖ τοῦ «Ἀμύντα» καὶ πάλιν, ὅσον οὗτος ὑπερτερεῖ τοῦ «Pastor Fido». Εὐτυχῆς ὑπῆρξεν ὁ Μίλτων, ὅτι δὲν εἶχεν ἐνταῦθα Εὐριπίδην τιμᾶ, ὅστις νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτόν. Ὁ Μίλτων καὶ ἠννόει καὶ ἠγάπα θερμῶς τὴν Ἰταλικὴν φιλολογίαν. Μὴ αἰσθανόμενος ὅμως πρὸς ταύτην τὸν βαθὺν καὶ θερησκευτικὸν ἐκείνον σεβασμὸν, ὃν ἔστρεφε πρὸς τὰ κειμήλια τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ Ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἠδύνατο σαφέστερον νὰ διακρίνῃ, καὶ προσεκτικώτερον ν' ἀποφεύγῃ τὰ φιλολογικὰ πλημμελήματα τῶν Ἰταλῶν προκατόχων του· διότι ἠδύνατο μὲν νὰ ἀνεχθῇ ὕφος ἄχαρι καὶ γυμνόν· πρὸς τὴν ψευδῆ ὅμως καὶ ἐκθαμβοῦσαν λαμπρότητα ἔστρεφεν ἀδιάλλακτον μῖσος. Δὲν ἀπηξίου τὴν ἀφελῆ χωρικὴν ἐσθῆτα ἢ μουσά του. Περιοφρόνει ὅμως καὶ ἐβδελύσσετο ἐκ συστήματος πᾶσαν εὐτελεῆ καὶ ἀπειρόκαλον διασκευὴν. Πάνθ' ὅσα φέρει στολισμάτα ἢ τοῦ Μίλτωνος μουσά εἰσὶν ἐκ χρυσοῦ βαρέως καὶ καθαροῦ, οὐ μόνον στίλβοντος καὶ καλοῦ τὴν ὄψιν, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν γνησίου, καὶ τοῦ ἰσχυροτέρου χωνευτηρίου τὴν βάσανον ὑπομένουτος.

Ὅτι ὁ Μίλτων παρείδεν ἐν τῷ «Σαμφῶνι», τοῦτο ἐπιμελῶς διεφύλαξεν ἐν τῷ

«Κώμω». Ἐδῶκε δηλονότι ὅσον ἔνεστι λυρικότερον χαρακτήρα εἰς τὸ ποίημα τοῦτο, καὶ μόνον ἐξωτερικὰ τινὰ προσόντα τοῦ δράματος διετήρησεν ἐν αὐτῷ· δὲν ἐπεχειρήσας μάταιον ἀγῶνα κατ' ἐλαττώματος φύσει ἐνυπάρχοντος τοῖς τοιοῦτοις ποιήμασι, καὶ φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπέτυχεν, ὅπου ἡ ἐπιτυχία ἦν ἐφικτή. Ὅστις θέλει νὰ ἴδῃ καὶ θαυμάσῃ εὐγλωττίαν, ἀρμονίαν καὶ ὕψος, ἅς ἀναγνώσῃ τὰς ἐμιλίαις τοῦ ποιήματος τούτου ὡς ἀπλᾶς μονολογίας· διότι κατὰ τὰς διακοπὰς τοῦ διαλόγου ἐπιπολάζει βία τις καὶ γυμνότης—ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἔργου— ἣτις ἐμποιεῖ ψυχρὰν τινὰ ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Τὰ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μένοντα λυρικά χωρία εἰσὶ τὰ κάλλιστα. «Πολλὸ θὰ ἐπῆνουν, λέγει ὁ Wotton ἐν τινι πρὸς τὸν Μίλτωνον ἐπιστολῇ του, πολλὸ θὰ ἐπῆνουν τὰ τραγικὰ τοῦ ποιήματος προσόντα, ἐὰν μὴ κατεθελγόμεν ὑπὸ τῶν λυρικῶν αὐτοῦ χωρίων, ἃν ἡ δωρική λεπτότης καθιστᾷ αὐτὰ, σοὶ ἐμολογῶ εὐλικρινῶς, ἀπαράμιλλα ἐν τῇ Ἀγγλικῇ φιλολογίᾳ». Καὶ ὀρθῶς ἔκρινε, διότι μόνον ὅταν διαφεύγῃ ὁ Μίλτων τὰ δεσμὰ τῶν διαλόγων, μόνον ὅταν ἀπαλάττηται τοῦ κοπώδους ἔργου τῆς συναρμογῆς δύο λεκτικῶν δυσαρμόστων, μόνον ὅταν ἀρίηται ἐλεύθερος εἰς τὸν λυρικὸν αὐτοῦ οἶστον, τότε ἀναφαίνεται ἡ θεσπέσια ὑπεροχὴ του. Καὶ ὡς θεῖον τι πνεῦμα ἀνίπταται ἐκ τῶν ταπεινῶν καὶ παρίσταται ἐν μέσῳ φωτὸς οὐρανόυ καλλονῆς καὶ ἐλευθερίας, καὶ σκιρτᾷ ἐν αὐτῷ ὡσανεὶ ἐρθεγγετο γεγωνυῖα τῆ φωνῆ:

«Now my task is smoothly done,
I can fly or I can run.»

Δύναμαι ἢ ποδάνεμος νὰ ὀρχῶμαι ἐπὶ τῆς γῆς, ἢ νὰ διασχίζω τὰ νέφη, ἢ νὰ λούωμαι ἐν τῇ θεῖα δρόσῳ τῆς Ἰριδὸς ἢ ν' ἀναπνέω τὰ εὐώδη ἀρώματα τοῦ νάρδου καὶ τῆς κασσίας, ἅπερ κοῦφαί ζεφυροὶ διαχέουσιν ἐντὸς τῶν ἀμφιλαρῶν κεδρώνων τῶν ἔσπερίδων.

Πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ὑπάρχουσι Μιλτώνεα ἔργα ἅτινα προθύμως θ' ἀνελύωμεν ἐν ὀλίγοις. Ἀλλὰ προθυμότερον θὰ ἐπεχειριζόμεθα τὴν ἀνάλυσιν τοῦ θαυμασίου ἐκείνου ποιήματος, τοῦ «Ἀνακτῆθέντος Παραδείσου» ὅπερ, παράδοξον εἰπεῖν, μόνον μνημονεύεται τὴν σήμερον ὡς δεῖγμα τῆς τυρλῆς στοργῆς,

ἢν τινὰ τρέφουσι πολλοὶ τῶν λογίων περὶ τὰ πνευματικὰ αὐτῶν τεκνία. Καὶ παραδείχθη μὲν ὅτι ἐπλανᾶτο ὁ Μίλτων θεωρῶν τοῦτο τὸ ἔπος ὑπέρτερον τοῦ Ἀπολωλῆτος Παραδείσου. Ἀλλ' οὐχ ἤττον φρονοῦμεν ὅτι τοσοῦτο μόνον ὑπερέχει ὁ Ἀπολωλῆς Παραδείσου τοῦ Ἀνακτῆθέντος, ὅσον οὐτος ὑπερτερεῖ παντὸς ἄλλου εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον ἐμφανισθέντος ἔπους.

Ἀλλ' ὅπως μὴ ἐξαντλήσωμεν πολὺτιμον χρόνον καὶ τόπον διὰ τῆς ἀναλύσεως ζητημάτων ἀναγομένων εἰς τὴν λεπτοτέραν Κριτικὴν, σπεύδομεν τέλος πρὸς τὸ περίτερον ἔργον ὅπερ ἡ τῶν Κριτῶν χορεία ὁμοθυμαδὸν κατέταξεν εἰς τὴν ὑψίστην βαθμίδα τῆς φιλολογικῆς κλίμακος.

Ἐν μόνον ὑπάρχει νεώτερον ἔπος δυνάμενον νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Ἀπολωλῆτος Παραδείσον τ. ἔ. ἡ θεῖα κωμῆδιὰ τῆς Ἰταλικῆς μούσης. Ὅπως δὲ σαφέστερον παραστήσωμεν τὴν περὶ τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ γνώμην, ἀντιπαράβάλωμεν τοὺς δύο τούτους πατέρας τῆς νέας ἐποποιίας.

Ἡ ποίησις τοῦ Μίλτωνος διαφέρει τῆς τοῦ Δάντου, ὅσον ἡ ἱερογλυφικὴ γραφὴ τῆς Αἰγύπτου διαφέρει τῆς εἰκονικῆς γραφῆς τοῦ Μεξικίου. Αἱ μὲν εἰκόνες τοῦ Δάντου ἐμπνεύουσιν αὐταὶ ἐαυτά· αἱ δὲ τοῦ Μίλτωνος εἰς μόνον τοὺς μεμυημένους ἀποκαλύπτουσι· διότι ἡ ἀξία αὐτῶν δὲν συνίσταται εἰς ὅ,τι ἀρέσως ἐκφράζουσιν, ἀλλὰ εἰς ὅ,τι ἐμπρέσως καὶ ἀμυδρῶς ὑπαινίσσονται.

Ὅσον δῆποτε παράδοξος ἡ ἀποτρόπαιος καὶ ἂν ἦ ἡ εἰκὼν τοῦ Δάντου, φροντίζει νὰ περιβάλλῃ αὐτὴν μὲ σχῆμα, χρῶμα, ἦχον καὶ ὄσμη· καὶ ὡς τις ὀδοιπὸρος περιγράφων τὰ τῆς ὀδοιπορίας του, ἀριθμεῖ μὲν τ' ἀριθμητικὰ, καταμετρεῖ δὲ τὰ μεγέθη. Αἱ τοῦ Δάντου εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις δὲν ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς τῶν ἄλλων ποιητῶν, πολλῶν δὲ ἤττον πρὸς τὰς τοῦ Μίλτωνος· διότι πρακτικῶς καὶ ἀφελῶς ἐκτίθησι ταύτας, οὐχὶ ὅπως καλλύνῃ τὸ ποίημα, ἀλλὰ μάλλον ὅπως σαφηνίσῃ τὴν ἰδέαν, καὶ παραστήσῃ αὐτὴν καθ' ὅν τρόπον αὐτὸς τὴν συνέλαβεν ἤτοι ἐναργῆ καὶ πραγματικῆν. Τὰ ἐρείπια λόγου χάριν τοῦ βαράθρου ἐκείνου τοῦ φέροντος ἀπὸ τὴν ἐκ τὴν εἰς τὴν ἐβδόμην κοιλιάδα τῆς Κολάσεως τὶ διαφέρουσι τῶν βράχων, οἵτινες ἐπ' ἐσχά-

των κατεκρημνίσθησαν ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ Ἀδίγη; Τίς δὲ ὁ μὴ εὐρίσκων ἀναλογίαν τινὰ τοῦ καταρράκτου τοῦ Φλεγέθοντος πρὸς τὸν τῆς μονῆς τοῦ ἁγ. Βενεδίκτου;

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰ καθέκαστα τῆς ἀντιπαράβολης. Οὐδέποτε ἐφαντάσθη ὁ ἀγγλος αἰοῖδος νὰ καταμετρήσῃ τὸ ἀνάστημα τοῦ Σατανᾶ· ἀλλ' ὁσάκις ποιῆται μυσίαν τοῦ διαβόλου, περιορίζεται εἰς ἀρίστους καὶ ἀμυδράς ἀγανοὺς ὄγκου περιγραφάς. Εἰς τι χωρίον πᾶρισταται πελώριος καὶ υπερμεγέθης, πολλὰ μὲν πλέθρα ἐπισκιάζων γῆς, μέχρι δὲ τῶν νεφελῶν ἀναφθάνων. Οἱ γηγενεῖς ἀντίπαλοι τοῦ Διὸς, ἢ τὸ κύτος ἐκεῖνο ὅπερ οἱ ναῦται ἐξελάμβανόν ποτε ὡς νῆσον, ταῦτα θὰ ἐφαίνοντο ὡς ἔντομα ἐνώπιόν του. Τοιοῦτος ὁ Σατανᾶς κατὰ Μίλτων. Ἰδοῦμεν πῶς ἐξεικονίζει ὁ Δάντης τὸ γιγανταῖον ἐκεῖνο φάσμα τοῦ Nimbrod. «Τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐφάνη μοι, λέγει, ἰσομέγεθες τῷ μεγάλῳ τρούλλῳ τοῦ ἁγίου Πέτρου τῆς Ῥώμης, κατὰ τε τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος. Ἀνάλογον δὲ εἶχον τὸ μέγεθος καὶ τὰλλα μέλη αὐτοῦ· καὶ ἐκρύπτετο μὲν ὄπισθεν λόφου μέχρις ἐσφύρας· ἀλλὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ σώματός του τοσοῦτον ἦν μέγα, ὥστε τρεῖς μεγαλόσωμοι Γερμανοὶ δὲν θὰ ἤρκουν νὰ ρηθᾶσωσιν οὐδὲ τὴν κόμην αὐτοῦ.» Συναισθανόμεθα ὅτι παραμορφούμεν τὸ ἀξιώμαστον ὕψος τοῦ Φλωρεντινοῦ ποιητοῦ. Ὅσον ὅμως ἀτελής καὶ ἂν ἦ ἢ μεθερμηνεύσει ἱκανῶς διαφυλάσσει τὴν ἔννοιαν.

Παραβάλλωμεν τὸ Λεπροκομεῖον τοῦ Ἄπολ. Παρδαίσιου πρὸς τὸν κοιτῶνα τοῦ Δαντείου «Malebolge», ὁ Μίλτων, ἀποφεύγων τὰς φορτικὰς λεπτομερείας, καταφεύγει εἰς ἀσαφεῖς μὲν ἀλλὰ συγχρόνως καὶ σοβαρὰς καὶ φρικώδεις εἰκόνας. Πλοιστᾶ τὴν ἀπελπισίαν μεταβαίνουσιν ἀπὸ κλίνης εἰς κλίνην, καὶ λυκτηρίζουσιν τὰ ἐλεεινὰ θύματα· τὸν θάνατον σείοντα ἀπειλητικῶς τὸ βέλος του ὑπερῆνωθεν, καὶ ὀλονὲν ἀναβάλλοντα τὴν βολὴν, μεθ' ὅλας τὰς ἐπικλήσεις τῶν δεινῶς πασχόντων. Ἀντὶ τούτων, τί λέγει ὁ Δάντης; «Τοσοῦτος ὑπῆρχεν ἐκεῖσε γόος καὶ θλαυθμὸς, ὅσον θὰ ἐξέπεμπον σύμπαντες οἱ σθεναροὶ οἵτινες ἀπὸ Ἰουλίου μέχρι Σεπτεμβρίου πληροῦσι τὰ Νοσοκομεῖα τῆς Βαλδινιάνης... ἢ δὲ ἀποροῖά ἦν τοσαύτη, ὥστε

ἐνόμιζέ τις ὅτι μέλη σωμάτων ἐσήποντο»

Δὲν ἀναλαμβάνομεν ἐνταῦθα τὸ δυσχερῆστατον ἔργον τοῦ κρίναι περὶ τοῦ πότερος ὁ πρωτεύων ποιητής. Ἐκάτερος οὐ μόνον ἀσύγκριτος ὑπάρχει εἰς ὃ πέφυκεν, ἀλλὰ καὶ θέμα ἀρμοδιώτατον ἐξελέξατο εἰς ἐπίδειξιν τῶν ἰδίων ἀρετῶν. Ἡ θεία κωμωδία εἶναι προσωπική τις ἀφήγησις. Ὁ Δάντης εἶναι αὐτόπτης μάρτυς παντὸς ὅ,τι ἐξιστορεῖ. Αὐτὸς ἤκουσε τὰς οἰμωγὰς τῶν ταλαιπωρουμένων πνευμάτων, αὐτὸς ἀνέγνω τοὺς ζοφεροὺς χαρακτῆρας τοὺς ἐπὶ τῆς πύλης τῆς ἀγοῦσης εἰς τὴν ἀπόγνωσην, αὐτὸς ἐφρικίασεν εἰς τὴν θέαν τῆς βλοσυρᾶς ἐκεῖνης Γοργῶνος, αὐτὸς διέφυγε τὰ τρομερὰ ἐκεῖνα ἄγκιστρα καὶ τὴν βράζουσαν πίσσαν, αὐταῖς χερσὶ περιεπτύξατο τὰς λασίους τοῦ Ἐωσφόρου πλευράς, αὐτοῖς ποσὶν ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς ἐξιλεώσεως, ἔνθα δὴ ὁ ἐξαγνίζων ἄγγελος ἐτύπωσεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὸ σημεῖον τῆς σωτηρίας. Τοιοῦτους μύθους μετ' ἀπῆλθε θὰ ἐβλεπεν ἐντὸς βιβλίου ὁ ἀναγνώστης, ἂν ἢ ἀρελῆς εἰλικρίνεια, ἢ τρομερὰ σοβαρότης, καὶ ἢ μοναδικὴ περὶ τὰ καθέκαστα ἀκρίβεια μὴ παρέσυρον αὐτὸν μέχρις ἐκστάσεως.

ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην αἱ τοῦ Μίλτωνος ἀφηγήσεις διαφέρουσι τῶν τοῦ Δάντου, ὅσον δὴ ἢ ἱστορία τοῦ Amadis διαφέρει τῆς τοῦ Gulliver. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Amadis θὰ διέστρεψε καὶ θὰ καθίστα γελῶν τὸ πόνημά του, ἐὰν παρεγέμιζεν αὐτὸ μετὰ τὰς λεπτομερείας αἵτινες διακοσμοῦσι τὸν Gulliver τοῦ Σούεφτ.—... Πάντων τῶν ποιητῶν οἵτινες ἐξεικόνισαν ὑπερφυσικὰ ἄντα, μηδὲ τοῦ Δάντου ἐξαιρουμένου, ὁ Μίλτων ἐπέτυχε μάλιστα· ἐπειδὴ δὲ πολλὰ καὶ σφαλερὰ ἐλέχθησαν περὶ τούτου, διατιθέμεθα ἐκτενέστερόν πως νὰ πραγματευθῶμεν τὸ ζήτημα. Μέγα καὶ σοβαρὸν ἀμάρτημά ἐστὶ τὸ κρίνειν τοὺς ποιητὰς φιλοσοφικῶς. Τὸν εὐσιωδέστατον ὅμως τοῦτον κανόνα ἀγνοοῦντες πολλοὶ, πολλὰκις ἐκάκισαν τὸν Μίλτωνα ὡς ἀποδόντα τοῖς πνεύμασιν ἰδιότητας ὅλως ἀδυνάτους εἰς τὴν φύσιν των. Ἄλλα δευτ' ἐξετάσωμεν τί ἐστὶ πνεῦμα; Τί ἐστὶ νοῦς, τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ πνεύματος ὅπου κάλλιον πάντων τῶν ἄλλων γινώσκωμεν;

Παρατηροῦμεν φαινόμενά τινα, θέλωμεν νὰ ἀναγράψωμεν αὐτὰ εἰς φυσικοῦς νόμους,

Ζηῦτης

καὶ δὲν δυνάμεθα ἐξ ἀνάγκης ἐξάγομεν τότε ὅτι ἔστι τις δύναμις μὴ ὕλική· ἀλλ' ὅποια τις ἡ δύναμις αὕτη; ἀγνοοῦμεν καὶ θέλοντες μὲν νὰ ἐρίσωμεν αὐτὴν λέγομεν τί δὲν εἶναι, θέλοντες δὲ νὰ συζητήσωμεν μεταχειριζόμεθα σύμβολα. Ἐχομεν τὴν λέξιν, καὶ τὴν ἐκφράζομεν δὲν ἔχομεν ἅμως εἰκόνα κατ' ἄλληλον διὰ τὸ ἐκφραζόμενον ἀντικείμενον. Ἡ δὲ ποιήσις θέλει εἰκόνας, οὐχὶ λέξεις. Μεταχειρίζεται μὲν λέξεις ὁ ποιητής, ἀληθές. Ἄλλ' αὐταὶ εἰσὶ τὰ ὄργανα, οὐχὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς τέχνης του. Εἶναι ἡ ὕλη δι' ἧς προπαρασκευάζει τὰς εἰκόνας ἄνευ τῶν ὁποίων αἱ λέξεις μόναι θὰ ἦσαν ἐν τῇ ποιήσει, ὅτι τὸ κανναδόπανον καὶ τὰ χρώματα φύρδην μίγδην ἀνακυκώμενα θὰ ἦσαν ἐν τῇ ζωγραφικῇ.

Ὅσον καὶ ἂν κοπανίζωσιν οἱ τῆς λογικῆς ἤρωες τὰς ἀφηρημένας αὐτῶν θεωρίας, ὁ κόσμος θὰ ζητῇ εἰκόνας πάντοτε. Καὶ εἰς μόνην ταύτην τὴν ἐμφυτον τῶν λαῶν τάσιν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὰς εἰδωλολατρικὰς δρέξεις, ἃς ἀνέκαθεν ἀνέπτυξαν. Ἐκ μιᾶς καὶ ἀδιαίρετου θεότητος, ἣν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἐλάτρευον, ὡς ἔχομεν εὐλόγους ἀφορμὰς νὰ πιστεύωμεν, παρήγαγον χρόνου προϊόντος ἀναριθμήτους Θεούς καὶ Θεάς. Οὕτω καὶ εἰς Περσίαν, ἀσεβὲς ἐθεωρεῖτο καταρχὰς τὸ εἰκονίζειν τὸν Θεὸν ἀνθρώπινως, μετ' οὐ πᾶν ὅμως ἔσας τιμὰς κατὰ θεωρίαν ὄφειλον εἰς τὸν ὑπέρτατον δὲν, πράγματι ἀπέδιδον εἰς τὸν Ἥλιον! Ἡ δὲ ἱστορία τῶν Ἰουδαίων τί ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἐξιστόρησις ἀδιαλείπτου ἀγῶνος μεταξὺ ἀγνοῦ θείσμου καὶ εἰδωλολατρικῶν τάσεων; Ἐκ τῶν δευτερευόντων αἰτίων, εἰς ἅτινα ὁ Γίββων ἀποδίδει τὴν ἀστραπιαίαν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, οὐδὲν ἴσως ἐπενήργησε δραστικώτερον τῆς τάσεως ταύτης. Ὁ Θεός, ὁ ἀναρχος, ὁ ἀκατάληπτος, ὁ ἀδιαίρετος θεός, ὀλιγίστους, φεῦ, λάτρως ἠδυνήθη νὰ προσελκύσῃ; Ἐφαίνετο μὲν ἐξαισία ἡ ἰδέα τοῦ μόνου θεοῦ εἰς τοὺς φιλοσόφους. Ἄλλ' ὁ ὄχλος ἔστρεψε τὰ νῶτα ἀπέναντι λέξεων, αἰτινες οὐδεμίαν παρίστανον εἰς τὸν νοῦν του εἰκόνα. Καὶ μόνον ὅταν ἡ θεότης ἐνεδύθη ἀνθρώπινον σχῆμα, καὶ συνβάδισε μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ συνμερίσθη τῶν ἀδυναμιῶν των, καὶ ἀνεπαύθη ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶν, καὶ ἐθάρνησεν ἐπὶ τῶν

τάφων αὐτῶν, καὶ ἐκοιμήθη ἐν φάτναις καὶ ἐν καλύβαις, καὶ ἔχυσε τὸ αἷμά του ἀπὸ τοῦ Σταυροῦ, τότε μόνον προσέπεσαν πρὸ αὐτοῦ καὶ προσεκύνησαν, καὶ συναγωγία, καὶ Σταυροὶ καὶ Ἀκαδημαῖαι, καὶ λεγεῶνες. Μόλις οὖν ἐπερατώθη τὸ μέγα τοῦ χριστιανισμοῦ ἔργον, καὶ αὐτὴ ἐκεῖνη ἡ δύναμις ἣτις τὸ πρῶτον διηκούλυε τὴν διάδοσίν του, ἤρχισε νὰ τὸν νοθεύῃ καὶ νὰ τὸν διαστρέφῃ, καθιστῶσα αὐτὸν νέαν τινὰ εἰδωλολατρείαν, ἔχουσαν προστάτας ἁγίους ἀντὶ ἑσπερίων Θεῶν. Ἦ μὲν Ἄγ. Γεώργιος ἀνεφάνη αἰφνης ἀντὶ τοῦ Ἄρεως, ὁ δὲ Ἄγ. Ἐλμος ἐπαρηγόρει τοὺς ναύτας, οἵτινες ἐθλίβοντο ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύου. Τῆς Ἀφροδίτης καὶ τὰς Μούσας διεδέχθη ἡ Παρθενομήτωρ καὶ ἡ Σικελία. Ἡ γυναικεία καλλονὴ ἐσχετίσθη καὶ αὐτῆς πρὸς τὸ οὐράνιον μεγαλεῖον· ἡ δὲ τῆς Ἑρσεκείας ἀγνόητος διαταράχθη διὰ τινος ἱπποτικῆς ἐμπνεύσεως καὶ φιλοδοξίας¹. Ἠγωνίσθησαν μὲν ἐπανειλημμένως οἱ ἀναμφοφοῦντες νὰ ἀναγκασθῶσι τὴν χυδαῖον τοῦτο ρεῦμα, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπέτυχον καθ' ὁλοκληρίαν. Διέσφειραν μὲν τινες τὰς εἰκόνας καὶ τὰ εἰδῶλα τῶν ναῶν, ἀλλ' αἱ εἰκόνας αἱ ἐμπερικλειόμεναι ἐν αὐταῖς ταῖς διανοίαις τοῦ χυδαίου λαοῦ, ἔμειναν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνέπαφοι. Τὰ αὐτὰ περὶ τοῦ παρατηρούμενου καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ἰστορίᾳ.

Οὐδὲν οἰουδὴποτε δόγμα δύναται νὰ διερεθίσῃ τὰ πλῆθη, ἐὰν μὴ προσλάβῃ μὴ μόνον τι καὶ ψηλαφῆται τὸ σχῆμα. Σημεῖον δὲ τι μηδαμινόν ἢ λέξις ἀσήμεντος ἐπασχολεῖ τοὺς πολλοὺς ὅσον οὐδὲ ἡ ἐμβριθεστέρα τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἐξάγομεν ὅτι πᾶς ποιητής ὑποκρινόμενος μεταφυσικῆς ἀκρίβειαν ἀποβάλλει τὸν ποιητικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα. Καὶ ἅμως ὁ Μίλτων κατεκρίθη διότι δὲν ἠκολούθησε τοὺς κανόνας τῆς Μεταφυσικῆς!

Ἐπῆρχεν ὅμως καὶ ἑτέρα τις ὑπερβολὴ ἣν ὄφειλε ν' ἀποφύγῃ ὁ Μίλτων. Ὡσεπιτοπλεῖστον ἡ φαντασία τοῦ ἀθρόπου ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῶν ἀτομικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν. Ἄμω

¹ Περιττὸν νὰ υποδείξωμεν ὅτι ὁ διαμικτυρόμενος συγγραφεὺς ὑπαινίσσεται τὰς μέχρι βλασφημίας εἰδωλολατρικὰς καταχρήσεις τῶν Ῥωμανοκαθολικῶν Μ.

ὡς εἰκὼν τις φανῆ εἰς τὴν διάνοιαν ἐκ πρώτης ὄψεως ἄτοπος καὶ παράλογος, οὐδὲ τὰ λαμπρότερα τῆς ποιητικῆς τέχνης χρώματα θὰ δυνήθωσι τότε νὰ τὴν καταστήσωσιν ἀρκούντως δημώδη καὶ προσφιλῆ· τοῦτο δὲν ἠγνόει ὁ Μίλτων. Ἐπειδὴ δὲ ἔζη εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἐβασίλευεν ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία, ἐζρόντιζε νὰ ἀναχαιτίζη πᾶσαν φαντασιώδη ὁρμὴν βαινύσαν πέρα τῆς ἀντιλήψεως τῶν συγχρόνων του. Καὶ διὰ τοῦτο ἰδίως κατεκρίθη ἐπὶ ἀσαφείᾳ καὶ ἀσυνεπείᾳ· ὁ κριτικὸς Johnson παραδέχεται μὲν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητον νὰ παρουσιασθῆ ἡ αὐλία ὑπὸ ὕλικήν τινα μορφήν, «οὐχ ἦττον ὁμοίως, ἐπιφέρει, ποιητικῆς συνεπείας καὶ τέχνης ἴδιον ἐστὶ τὸ ἀφιέναι τὰ αὐτὰ ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ μόνον διὰ νύξεων διεγείρειν τὴν ἰδέαν τῆς αὐλίας ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἀναγνώστου.» Καλὰ ταῦτα πάντα. Τί ὅμως ὤφειλε νὰ πράξῃ ὁ Μίλτων, ἀφοῦ εἶδεν ὅτι δὲν κατώρθου νὰ διεγείρῃ τὴν ἰδέαν τῆς αὐλίας ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν ἀναγνωστῶν του; ὅτι τὰ πνεύματα ἐνεφοροῦντο ὑπὸ ἀντιθέτων ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων, πρὸς δὲ τὴν ποίησιν οὐδεμίαν ἔτρεπον συμπάθειαν; Τοιαύτη τις ἦν, τὸ καθ' ἡμᾶς, ἡ τοῦ ἀνδρὸς θέσις. Μὴ δυνάμενος καθ' ὁλοκλήριον νὰ ἐγκολπωθῆ τὸ ἐν ἡ τὸ ἔτερον σύστημα, ἐξελέξατο τὸν διαφιλονεικούμενον χώρον, καὶ κατέφυγεν εἰς τ' ἀμφίβολα. Ἐὰν δὲ ὑπὸ φιλοσοφικὴν ἔποψιν κακῶς ἐπραξεν, ὡς ποιητῆς ὁμοίως ἔδειξε περινοίαν καὶ δεινότητα ὅλως μοναδικὴν διὰ τῆς ἐκλογῆς ταύτης. Τωόντι ἔργον ὅπερ πᾶς ἄλλος ποιητῆς ἰλιγγιωδὴν θὰ ἀπέφευγεν, αὐτὸς οὐ μόνον ἀνέλαβεν, ἀλλὰ καὶ διεξήγαγεν. Εἶπομεν ἤδη ὅτι ἦτο ἀναπόφευκτος ἡ λογικὴ ἀσυνέπεια. Ἀλλὰ καὶ ταύτην κατώρθωσεν ὁ δαιμόνιος νὰ καλᾷσῃ, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς ἐκείνης καὶ περιστροφικῆς τῶν ἰδεῶν του ἀλληλουχίας, ἐξ ἄλλου δὲ διὰ τῆς ἀμυγῆτου ἐκείνης τέχνης, δι' ἧς ὑπηνίσσετο πλείονα ἢ ὅσα ἐξέφραζε.

Πᾶσα ποίησις ἀντικείμενον ἔχουσα τὰ ὑπερφυσικά ὄντα, πρέπει νὰ ἦναι μυστηριώδης ἅμα καὶ γραφικὴ. Ταύτας δὲ τὰς ἀρετὰς κέκτηται ἡ τοῦ Μίλτωνος ποίησις. Ἡ τοῦ Δάντου, εἶναι μὲν γραφικὴ μέχρι τελειότητος· ἀλλ' ἡ γραφικότης αὕτη ἀμοιρεῖ μυστηρίου. Δικαιολογεῖται μὲν τὸ σφάλμα τοῦτο, καθ' ὃ ἀμέσως σχετιζόμενον πρὸς τὴν ὄλην

τοῦ ποιήματος φύσιν, ἐξ ἀνάγκης περιγραφικὴν οὔσαν. Ἀλλ' εἶναι σφάλμα πάντοτε. Κινοῦσι μὲν τὸ ἐνδιαφέρον τὰ ὑπερφυσικά τῆς θείας Κωμωδίας ὄντα, ἀλλ' ἔχει τι λίαν ἀνθρώπινον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο. Συναισθάνεται τις ὅτι ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τοὺς Δαντεῖους δαίμονας ἄνευ φόβου ἢ οἰκισθήποτε ταραχῆς· νὰ καλέσῃ αὐτοὺς εἰς γεῦμα, καὶ νὰ συνευωχῆθῃ μετ' αὐτῶν. Οἱ μὲν ἄγγελοι τοῦ Δάντου εἰσὶ καλοὶ τινες ἄνθρωποι φέροντες πτέρυγας· οἱ δὲ διάβολοί του ἄνθρωποι εἰδεχθεῖς καὶ διεστραμμένοι. Αἱ μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ καὶ τῆς Φαρινάτας σκηναὶ ἐπαξίως διεφημίσθησαν. Καὶ ὁμοίως ἡ Φαρινάτα ἐν τῷ φλογώδει ἐκείνῳ τάφῳ εἶναι ἡ αὐτὴ ὡς θὰ ἦτο ἐπὶ ξυλίνης πυρᾶς. Οὐδὲν συγκινητικώτερον τῆς μεταξὺ Δάντου καὶ Βεατρίκης συνεντεύξεως· καὶ ὁμοίως τί ἄλλο εἶναι ἡ Βεατρίκη εἰμὴ ἔρατεινὴ τις γυνὴ, ἐνειδίξουσα διὰ γλυκείας ἅμα καὶ αὐστηρᾶς φωνῆς ἐρασίην, οὔτινος τὸν μὲν ἔρωτα ἐκτιμᾷ καὶ ὑποριπίζει, ἐξελέγχει δὲ τὰς κακίας;

Τὰ Μιλτωνεῖα πνεύματα ἔχουσι ὅλως διάφορον φύσιν· τούτων δὲ τὰ παραδοξότερα εἰσὶν οἱ διάβολοι τοῦ Ἀπολ. Παραδείσου· διότι οὔτε πρὸς ἀνθρώπους μοχθηρὸς ἐμοιάζουσιν, οὔτε πρὸς κτήνη κακόμορφα. Οὔτε κέρατα ἔχουσι, οὔτε οὐράς, οὔτε γαμψοὺς ὄνυχας, οὔτε ἄλλο τι τῶν κοσμημάτων δι' ὧν ὅτε Δάντης καὶ ὁ Κλόπστοκ ἐκαλλώπισαν αὐτόν· ἀλλὰ τοσοῦτον μόνον ἔχουσι τὸ ἀνθρώπινον, ὥστε νὰ γίνωνται καταληπτοί. Μόλις ἀμυδρά τινα φέρουσιν ἔχνη ἀνθρώπινου σχήματος, καὶ ταῦτα γιγανταίως παρατεταμένα, καὶ μυστηριώδει ζόφῳ περιεκαλυμμένα.

Μόνου τοῦ Δίσχολου οἱ Θεοὶ καὶ οἱ Δαίμονες ἔχουσι τι ἀνάλογον πρὸς τοὺς ἀγγέλους καὶ διαβόλους τοῦ Μίλτωνος. Παρατηρήσαμεν ἤδη ὅτι τὸ ὕφος τοῦ Ἀθηναίου ἔχει τι τὸ ἀπειρίκαλον καὶ Ἀσιατικόν· ἐλλείπει αὐτῷ ἡ λεπτὴ ἐκείνη γλαφυρότης, ἣν ἀποπνεύουσι πάντα τὰ προῖόντα τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας. Ἡ Δίσχυλειος ποίησις εἶναι σκαιὰ, τραχεῖα, καὶ κολοσσαία· δὲν λάμπει ὡς ἀπαύγασμα τοῦ ἡμερόωντος οὐρανοῦ καὶ τῶν καλλιδμήτων στοῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἀναλογεῖ πρὸς τὰ ἀχανῆ ἐκεῖνα καὶ ἀποτρόπαια σπήλαια, ἐν οἷς ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ

Ἰνδοστάνη κατέκλειον τὰ τερατώδη αὐτῶν εἰδῶλα. Τοὺς θεοὺς αὐτοῦ ἐλάβανεν ὁ Αἰσχύλος ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας γενεᾶς, ἐκ τῶν γόνων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἀπέναντι τῶν ὁποίων ὁ Ζεὺς ἦτο μικρὸν μειράκιον. Μᾶλλον ἤρέσκετο ἐκεῖνος εἰς Τιτάνας καὶ Ἐρινύας, ἢ εἰς Ἀφροδίτας καὶ Χάριτας. Ἐκ τῶν Θεῶν αὐτοῦ διατρέπει τὰ μάλιστα ὁ Προμηθεὺς, ὁ διάβολος ἅμα καὶ σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὁ φίλος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἄσπονδος τοῦ οὐρανοῦ ἐχθρὸς. Ὁ Προμηθεὺς οὗτος ἔχει πολλὴν τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸν Σατανᾶν τοῦ Μίλτωνος· διότι ἀμφότεροι ἔχουσιν ἀνεξάρτητον πνεῦμα, ὀρμὴν ἀτίθασσον, καὶ ἀδάμαστον ὑπερηφάνειαν. Μειονεκτεῖ ὅμως ὁ Προμηθεὺς διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν εἶναι ἀρκούντως ὑπερφυσικὸς καὶ ὑπεράνθρωπος· διότι πάντοτε περὶ τῶν θεσμῶν του ὀμιλεῖ, καὶ περὶ τῆς δυσχεροῦς θεσεώς του. Ὑπὲρ τὸ δέον θλίβεται καὶ ταράσσεται· ὑπὲρ τὸ δέον παραδίδεται εἰς τὴν παρήγορον ἰδέαν ὅτι τοῦ μὲν τυράννου του ἡ τύχη ἐξ ἑαυτοῦ ἐξήρτηται, αὐτὸς δὲ τάχιον ἢ βράδιον θ' ἀπελευθερωθῆ.

Ἄλλου πλὴν κόσμου ὄν εἶναι ὁ Σατανᾶς. Οὗτος καθυποτάσσει πᾶσαν ὀδύνην ἐν μέσῳ δὲ ἀγωνίας καὶ ἀτρότιον βασάνων, σκέπτεται, ἀποφοσιζέει, καὶ δὴ καὶ τέρεπεται. Ἐνώπιον τοῦ ξίφους τοῦ Μιχαήλ, ἐνώπιον τοῦ κεραυνοῦ τοῦ Ἰεχωβά, ἐνώπιον τῆς φλογώδους λίμνης, ἐνώπιον τῆς προκειμένης ἀεγνῆς καὶ διηνεκοῦς ταλαιπωρίας, τὸ πνεῦμα αὐτοῦ μένει ἀτρόμητον, ἀδάμαστον, ἀείποτε ἐνεργόν, οὐδεμίαν δὲ οὐδαμόθεν προσδοκᾷ ἀρωγὴν, οὐδὲ παρὰ τῆς Ἐλπίδος αὐτῆς.

Ἐπανέλθωμεν ἐπὶ στιγμὴν εἰς τὴν μεταξὺ Μίλτωνος καὶ Δάντου σύγκρισιν.

Ἀμφοτέρων τούτων ἡ ποίησις ἐστὶν ἀγνή ἀπόρροια τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν των· ὄχι ὅτι ἦσαν καὶ οὗτοι ἐγωῖσται· ὄχι ὅτι προσεπάθησαν νὰ ἐμφυτεύσωσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀναγνώστου τὰς ἑαυτῶν ἰδιοσυγκρασίας. Πόρρω ἀπέειχον τῶν νεωτέρων ἐκείνων ἐπαιτῶν τῆς φήμης οἵτινες σφετερίζονται τὴν συμπάθειαν τῶν ἀπέριων, διακωδωνίζοντες τὴν γυμνότητα καὶ τὰ ἔλλα τῆς διανοίας αὐτῶν· ὁ Μίλτων καὶ ὁ Δάντης δὲν ἦσαν τοιοῦτοι· καὶ ὅμως ὀλίγιστα ποιήματα φέρουσι τοσοῦτον πλήρη μὲν, ἀλλ' ἅμα καὶ ἀδίαστον καὶ ἀφελῆ ἀπαυγὴν τῶν ἰδίων αἰσθημάτων.

Τὸν χαρακτῆρα τοῦ Μίλτωνος διέκρινεν ἰδίως πνευματικὸν ὕψος· τὸν τοῦ Δάντου, βαθύτης αἰσθημάτων. Πᾶσα ἄνωγ γραμμὴ τῆς θείας Κωμωδίας ἐμπεριέχει τὴν δομύτητα ἐκείνην, ἣν μόνη ἢ μεταξὺ ὑπερηφάνειας καὶ ἐλεεινότητος σφοδρὰ διαμάχη δύναται ν' ἀναπτύξῃ καὶ ὑποθάλλῃ. Οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει ἄλλο ποίημα τοσοῦτον θλιβερόν ἐπὶ γῆς. Ἡ τοῦ Δάντου μελαγχολία οὔτε φαντασιώδης ἦτο ἰδιοτροπία, οὔτε ἐξ ἐξωτερικῶν προήρχετο περιστάσεων, ἀλλὰ προήρχετο ἑσωθεν. Οὔτε ὁ ἔρωσ, οὔτε ἡ δόξα, οὔτε ἡ ἐπιγῆς πάλη, οὔτ' αὐ οὐρανόθεν ἐλπίδες ἠδύναντο νὰ τὴν διασκεδάσωσι. Τὰ πάντα ἐμορφούντο κατὰ τὴν φύσιν ἐκείνης, διότι ὁμοιάζε τὸ βλαβερόν ἐκεῖνο ἔδαφος τῆς Σαρδινίας οὐτινος ἢ φύσις πικρὰ οὔσα, καὶ αὐτὸ τὸ μέλι διεπέρα. Ἡ διάνοια τοῦ Δάντου ἦν γῆ σκότους, ὡς τὸ σκότος αὐτὸ, καὶ ἐνθα τὸ φῶς ἦν σκότος. Ὁ ζοφώδης αὐτοῦ χαρακτῆρ ἐπισκιαίνει πάντα τ' ἀνθρώπινα πάθη, πᾶσαν τὴν φύσιν ὡς καὶ τοῦ παραδείσου τὰ ἄνθη, ὡς καὶ τοῦ αἰδίου θρόνου τὴν γεραρὰν αἰγλην ἐπηρεάζει καὶ ἀμαυρῶνει ἢ πελιωνῆ του χροιά.

Τὰς αὐτὰς ἐμποιεῖ ἐντυπώσεις καὶ ἡ εἰκῶν αὐτῆ τοῦ ἀνδρός· οὐδεὶς ἀτενίζει πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα τὰ εὐγενῆ μέχρι τραχύτητος, οὐδὲ πρὸς τὰς ρυτίδας τῶν παρειῶν, οὐδὲ πρὸς τὸ βλοσυρὸν καὶ περιαλγὲς βλέμμα, οὐδὲ πρὸς τὸ κατηφές καὶ ὑπεροπτικὸν χεῖλος, χωρὶς νὰ ἐννοήσῃ ἐν ἀκαρεῖ ὅτι ὁ ἀνθρωπος ἐκεῖνος εἶναι δυστυχῆς, καὶ δυστυχῆς μόνον διότι εἶναι ὑπερήφανος καὶ εὐαίσθητος.

Ὅπως ὁ Δάντης, οὕτω καὶ ὁ Μίλτων ὑπῆρξε πολιτικὸς ἅμα καὶ ἐραστής· ὅπως δὲ ὁ Δάντης οὕτω καὶ ὁ Μίλτων ἀπέτυχε καὶ εἰς τὴν φιλοδοξίαν καὶ εἰς τὸν ἔρωτα. Ἐδυστύχησεν ἀπώλεσε τὴν ὑγίαν του, τὴν ὄρασίν του, τὸ εἶναι του, τοὺς φίλους του. Ἐκ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς ἐδραΐωσιν τῆς δόξης του, ἄλλοι μὲν ἀπεβίωσαν ἀπαλλαγθέντες τῶν ἐπικειμένων δεινῶν, ἄλλοι δὲ βυρῆως ταῦτα φέροντες ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ἄλλοτρίαν, ἄλλοι ἐστῆνάχον ἐν ταῖς φυλακαῖς, καὶ ἄλλοι ἐξέπνεον ἐπὶ τοῦ ἱερῶματος. Ἀργυρώνητοι καὶ ἀκόλαστοι ἀγύρται ἦσαν τότε οἱ μόνοι ὑπὸ

Ασκήσιον

τοῦ Μονάρχου εὐνοούμενοι Συγγραφεῖς. Ἀγέλη ἀχρεία, σωρὸς ἀποτροπαίων τεράτων, πλείονος μετεχόντων κτηνωδίας ἢ ἀνθρωπισμοῦ.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀκολασίας, τῆς χαυνότητος καὶ τῆς διαφθορᾶς ἐκείνης περιεπλανᾶτο ἡ γλυκεῖα Μούσα τοῦ Μίλτωνος, ἡ ὑψιγενής, ἡ ἄμωμος, ἡ γαλήνιος ἐκείνης Θεότης, ἵνα καταλοιδορῆται καὶ ἐμπαίζηται ὑπὸ ἀναιδῶν καὶ διεστραμμένων Σατύρων. Ἡδύνατο νὰ περιέλθῃ εἰς ἀπόγνωσιν, νὰ προσενεχθῇ αὐτοῖς τραχέως καὶ ἀποτόμως ἄλλ' οὐδὲν τούτων ἐπραξεν. Ἡ ῥώμη τοῦ Μίλτωνείου πνεύματος ἦν πάσης συμφορᾶς ὑπερτέρα. Οὔτε τύφλωσις, οὔτε ποδάγρα, οὔτε πένια, οὔτε γῆρας, οὔτε εἰκία καὶ θλίψεις, οὔτε πολιτικά δυστυχία ἠδυνήθησαν νὰ παρασαλεύσωσι τὴν γαλήνιον καὶ μεγαλοπρεπῆ ὑπομονὴν τοῦ ἀνδρός. Τὸ ἦθος αὐτοῦ περιχαρὲς μὲν καὶ γελῶν δὲν ἦτο, μᾶλλον δὲ σπουδαῖον καὶ σοβαρὸν. Ἄλλ' οὐδέποτε συνοφρουμένον, οὐδὲ σκυθρωπάζον. Διτηρεῖτο δὲ ἀμετάβλητον ὡς ὁ ἥλιος καὶ ὅπως ἀπηνύαζε κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν μεγάλων ἐκείνων γεγονότων, ὅτε εἶχεν ἐπανακάμψει ἐκ τῆς ἀλλοτρίας, ἀκμαῖος μὲν ὢν τὴν ἡλικίαν, καλὸς δὲ καὶ ἀνδροπρεπὴς τὴν ὄψιν, φέρων ἀμαράντους δόξης στεφάνους, καὶ ἐμπλεὲς πατριωτικῶν ἐλπίδων, τοιοῦτος διτηρεῖτο καὶ ἀφοῦ, μετὰ παντοειδεῖς καὶ ἀλλεπαλλήλους συμφορᾶς, γέρων, πένης, ἀόμματος καὶ ἐξηυτελισμένος, ἀπεσῦρθη ἐντὸς τῆς καλύβης του, ἵνα παραδώσῃ τὸ πνεῦμα.

Τούτου δὴ ἕνεκα, καὶ περ γράψας τὸν Ἄπολ. Παράδεισον ἐν ἡλικίᾳ καθ' ἣν ἐξελίφονται συνήθως αἱ εἰκόνες τοῦ κάλλους καὶ τῆς εὐαισθησίας, ἠδυνήθη νὰ καλλωπίσῃ τὸ ποίημα διὰ πάντων τῶν ἀδαμάντων τοῦ τε αἰσθητοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ἡγάπα μέχρι μανίας τὰς ἀκτῖνας, τὰ ἄνθη, τὰ ἄσματα τῶν ἀηδόνων, τὰ νάματα τῶν πηγῶν, τὰς καρποφόρους μηλέας. Αἱ ἐρωτικά αὐτοῦ διαθέσεις ἦσαν γλυκύτατον κρᾶμα Ἀνατολικῆς ἠδυπαθείας καὶ ἵπποτικοῦ φρονήματος· ἐξωογονεῖτο δὲ καὶ ὑπεθάλπτο ὑπὸ τῆς γαληνίου καὶ ἀγνῆς ἐκείνης στοργῆς, ἥτις παρὰ μόνην τὴν ἀγγλικὴν ἐστὶν ὑψίσταται.

Ἡ ποίησις τοῦ δαιμονίου τούτου ἀνδρός μᾶς ὑπενθυμίζει τὰ θαυμάσια τῶν Ἀλπίων ὄρεων, ὧν αἱ ὑψηλότεραι ἀκρόρειαι ἐμπεριέ-

χουσι τάφρους τινὰς καὶ χαράδρας, ἐν αἷς, παρ' αὐτὰ τὰ κράσπεδα τῶν Χιονωδῶν σωρῶν, ἀνθεῖ μὲν τὸ ῥόδον, φύεται δὲ ἡ τρυφερά μύρτος.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ Μίλτωνος διαγωγή οὐδόλως ἦν ὑποδεστέρα τοῦ ὑψηλόφρονος καὶ μεγαλοφυοῦς χαρακτῆρος του. Ἡ δὲ ἐποχὴ καθ' ἣν ἐζῆ εἶναι λίαν ἀξιωμακρῆτος διότι τότε ἐτελεῖτο ὁ μέγας ἐκείνος ἀγὼν μεταξὺ δεσποζόντων καὶ δεσποζομένων, μεταξὺ ὀρθοῦ λόγου καὶ προλήψεως· ὁ ἀγὼν ἐκείνος, ὅστις οὔτε διὰ μίαν γενεάν ἐτελεῖτο, οὔτε διὰ μίαν ἀποκλειστικῶς χώραν. Ἡ ἐδραίωσις τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἀγγλικοῦ λαοῦ ἦν χαρμόσυνον ὄντως προάγγελμα τοῦ προορισμοῦ ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ πανίσχυροι ἐκείναι ἀρχαὶ αἵτινες τότε πρῶτον διέχυσαν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, δὲν περιορίσθησαν ἐπὶ τῆς μικρᾶς ταύτης χώρας· ἀλλὰ διέσχυσαν μὲν ἀστραπηδὸν τὰ Ἀμερικανικὰ δάση ἠλεκτρίσαν δὲ καὶ ἀφύπνισαν τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ μακροῦ ὕπνου, ἀέφλεξαν δὲ ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τὴν Εὐρώπην δι' ἀσθέστου καὶ ἀδαμάστου πυρός, ὅπερ ὅσον ἐξωογόνει τοὺς τυραννουμένους, τασοῦτον ἐξεχαύου τοὺς δυναστεύοντας βασιλεῖς.

Ἐν Μαγικεστρίᾳ Αὐγούστος 1874.

ΚΛΕΑΝΘΗΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

ὑπὸ ΣΧΙΛΛΕΡΟΥ.

(Συνέχεια· ἴδε φυλ. ε'.).

§ 6. Ἡ κατάργησις ξένης δικαστικῆς ἐξουσίας ἐν ταῖς ἑαυτῶν χώραις, ἢ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὑπερτάτῃ ἰσχύς, ἢ τοῦ χρυσοῦ εἰς Ῥώμην εἰσορῆ, αἱ πλούσιαι τῶν μοναστηρίων λείαι ἐλογίζοντο ἐπαγωγὰ διὰ πάντα ἡγεμόνα πλεονεκτήματα ἀλλ' ὅμως δύναται τις νὰ ἐρωτήσῃ διατί ταῦτα δὲν ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῶν Αὐστριακῶν ἡγεμόνων; τί ἄραγε παρεκώλυσε τὴν δύναμιν ταύτην καὶ ἰδίως τὸν Γερμανικὸν αὐτῆς κλάδον νὰ εἰσακούσῃ τὰς ἐπιμόνους πλείστων τῆς ὑπὸ τῶν ἀξιώσεις καὶ μμμουμένη τὰς ἄλλας νὰ αὐξήθῃ δα-